

ПОЗИЦІОНУВАННЯ Й ФУНКЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У КОНСОЦІАЛЬНИХ ДЕМОКРАТІЯХ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ЕМПІРИЧНИЙ КОНТЕКСТИ

Моргунюк О. М.,

аспірантка кафедри політології

Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID ID: 0000-0002-0932-4154

Стаття присвячена аналізу функцій політичних партій у консоціальних демократіях і того, якого формату вони можуть набувати. Зокрема, зазначається, що партії, які є виразниками інтересів певних субкультур у суспільстві та які між собою досягають консенсусу на рівні політичних домовленостей, доцільно називати сегментними. Водночас партії, що інкапсулюють різні субкультури суспільства в рамках ключових для теорії консоціалізму ознак (велика коаліція, взаємне вето, пропорційність у репрезентації й незалежність сегментів або субкультур суспільства), називаємо консоціальними.

Теорія консоціалізму за понад п'ятдесят років отримала широке коло теоретичних доповнень і критики з боку політологів. І хоч політичні партії, за визначенням, мали б бути одним із ключових аспектів дослідження в рамках таких демократичних режимів (саме партії є складниками великих коаліцій та агентами репрезентації певних субкультур), літератури, яка фокусується на цьому аспекті, украй мало. Відповідно, представлена стаття дає характеристику функцій, які виконують політичні партії як у середовищі своїх груп, так і у взаємодії з іншими сегментними партіями.

Ґрунтуючись на досвіді двох європейських країн у період «класичного» консоціалізму (Бельгії й Нідерландах), ми пояснюємо визначені нами функції партій у таких суспільствах прикладами відповідних консоціальних практик у них. Водночас із аналізом сегментних партій також запропоновано характеристики «консоціальних партій». Виникнення таких партій має власні інституційні й історичні особливості. Шлях подальшого розвитку партійної системи та рівень збереження консоціальних практик дає змогу зрозуміти природу змін у досліджуваних суспільствах. Так само аналіз форм партійної конкуренції та взаємодії між сегментними партіями дає змогу окреслити форми тих консоціальних змін, які відбуваються в досліджуваній країні.

Ключові слова: консоціалізм, демократія консенсусу, консоціальна демократія, політичні партії, акомодация, сегментні партії, консоціальні партії.

Постановка проблеми. У сучасних демократіях політичні партії є ключовими елементами політичної системи. Вони творять «місток» між громадянами, законодавцями, представниками виконавчої влади й іншими ключовими акторами в країні. Такі ж функції політичні партії залишають за собою й у тих демократіях, які ми називаємо консоціальними (як синоніми різні дослідники застосовують такі прикметники та їх словоформи, як консоціальні, консоціативні, консоціативні тощо). Однак різного роду політичні, соціальні, релігійні, етнічні й інші поділи в суспільстві зрівноважені консенсусом еліт, що характерні для таких країн і відтак уносять свої корективи в те, які функції політичні партії можуть відігравати в них.

Консоціальна теорія (зокрема демократії), започаткована нідерландсько-американським політологом А. Лейпхартом понад 50 років тому, належить до найвизначніших і водночас найбільш критикованих досягнень політичної науки. Коротке визначення теорії консоціалізму можна сформулювати так: це теорія, що пояснює, яким чином вдалося досягнути політичної стабільності в багатоскладових (консоціальних) суспільствах, тобто таких суспільствах, що мають певні етнічні, мовні, соціальні, релігійні, регіональні, культурні чи расові поділи тощо, які й творять, за визначенням Г. Екштейна, «сегментарні відмінності» цього суспільства [1, с. 38]. Для інтерпретації цієї форми стабільності теорія, з одного боку, досліджує сегментованість суспільства й те, як його сегменти (відповідні відмінні за мовною, релігійною, етнічною, соціальною, релігійною, регіональною, культурною чи расовою ознакою групи населення) співіснують, а також, з іншого боку, окреслює інституціоналізацію переговорного процесу на рівні еліт, що презентують ці групи [2].

Окрім А. Лейпхарта, на початку 1970-х рр. теорію консоціалізму незалежно розробляли кілька відомих учених: І. Даалдер, В. Лорвін, Г. Лембрух та Р. Штайнер. В Україні дослідження в рамках кон-

соціальної теорії здійснювали У. Мовчан, О. Фісун, Н. Іванцова та Г. Зеленько. Також в українській політологічній літературі, як зазначено вище, існує проблема визначення відповідного поняття – консоціальна, консоціальна, консоційна чи спільнотна демократія (за калькою з російського «сообщественная» демократія). У наукових статтях наявні всі ці прикметники на позначення одного й того самого терміна. У статті ми послуговуватимемося терміном «консоціальна демократія».

А. Лейпхарт уперше розвинув теорію консоціальної демократії в однойменній статті в журналі «World Politics» у 1969 р. Упродовж наступних п'ятдесяти років ця теорія не втрачала актуальності й дослідник розвивав і доповнював її в книгах «Демократія у багатоманітних суспільствах. Порівняльний аналіз», виданій у 1977 р. (тут він порівнював чотири країни – Бельгію, Нідерланди, Швейцарію та Австрію), і «Патерни демократії: форми правління та поведінки у тридцяти шести країнах» (перше видання з'явилося в 1999 р.).

Сьогодні консоціалізм і його похідне поняття «демократія консенсусу» стали предметом активних дебатів серед науковців. Більше того, сам А. Лейпхарт приділяє увагу розрізненню цих понять. Загалом поняття «консоціальна демократія» та «демократія консенсусу» дуже близькі й «очевидно схожі», але, щоби виправити це розрізнення, дослідник наводить кілька ознак, які допомагають їх розділити [3, с. 142]. Зокрема, консоціальна демократія – це більш узагальнене поняття, яке головно зважає на поведінкові аспекти еліт і соціальну структуру. А. Лейпхарт виділяє чотири елементи, які характеризують консоціальну демократію. Найперше – це (1) велика коаліція за участі політичних лідерів усіх значних сегментів багатоманітного суспільства. Формат коаліції може бути різним. Це може бути як урядовий кабінет у форматі великої коаліції в парламентській системі, так і «велика коаліція» за участі президента та вищих уповноважених осіб у президентській системі. По-друге, велику коаліцію має доповнювати (2) право меншості на вето, (3) пропорційність у репрезентації та розподілі посад і бюджету й (4) незалежність сегментів чи груп багатоманітного суспільства в управлінні своїми справами [1, с. 60].

З огляду на ці чотири ознаки, політичні партії мали б бути одним із ключових аспектів дослідження в рамках консоціальної теорії, адже в парламентській системі саме партії є складниками великих коаліцій і саме вони часто репрезентують відповідні сегменти суспільства. А. Лейпхарт в одній зі своїх найперших робіт про політику акомодатії в Нідерландах зазначає, що чотиривимірний поділ голландського суспільства відображений у чотирьох блоках політичних партій (католицькому, соціалістичному, ліберальному й кальвіністському). Згідно з ним, політичні партії відіграють найважливішу роль в об'єднанні еліт і є центральними та найвпливовішими органами [1, с. 67]. Однак у наступних дослідженнях, у яких розвивається консоціальна теорія, дослідник фокусується на процесі домовленостей та акомодатії між елітами, а ролі політичних партій у цьому процесі не приділяє уваги. Як ми вже зазначали, попри актуальність проблематики ролі партій у консоціальних системах, досліджень, які б стосувалися цього питання, надзвичайно мало.

Тому **мета статті** полягає в тому, щоб заповнити цю прогалину та дати вичерпну характеристику ролі й функціям політичних партій у консоціальних демократичних режимах.

Виклад основного матеріалу. Чи не перша ґрунтовна праця, у якій запропоновано інструменти аналізу ролі політичних партій і проаналізовано їхні функції у так званих «класичних» країнах консоціальної демократії (Австрія, Швейцарія, Бельгія, Нідерланди), з'явилася лише в 1999 р. Британський дослідник К. Лютер, за чією редакцією з'явилася ця розвідка, зазначає, що партії є «ключовими акторами, які забезпечують двосторонній механізм зв'язку між масами й елітою інкапсульованих субкультур, а також кадровими структурами і структурами реалізації політики, що дають змогу відбуватися процесу акомодатії еліт» [4, с. 5]. Варто зазначити, що, досліджуючи роль партій, К. Лютер брав до уваги саме так звані «сегментні партії» (pillar parties), тобто ті партії, які відображають інтереси певної групи суспільства. Окрім К. Лютера, увагу партіям у рамках консоціальної системи також частково приділяли К. Дешауер, С. Волінец П. Меєр, Л. де Вінтер, Р. Андевеґ та інші вчені.

У цьому контексті окреслимо функції політичних партій у рамках своїх груп у консоціальних демократіях. При цьому ми беремо до уваги типологію функцій партій, яку пропонує для використання К. Лютер [4, с. 7–14], але доповнюємо її та додаємо характерні приклади з практики країн із консоціальною демократією:

1. *Інкорпорація своєї субкультури (сегменту чи групи) та організоване її проходження в політику.* Характерною для політичних партій у рамках консоціальних систем і демократій є широка мережа допоміжних асоціацій та організацій. Великою мірою саме завдяки їм відбувається інкорпорація представників певної субкультури. Часто такі організації дають змогу залучити ширше коло представників певної субкультури, зокрема, завдяки своїй на перший погляд непричетності до політичного процесу. Так, на прикладі Бельгії можна побачити, як за кожним із сегментів закріплена мережа організацій. Найбільш розширена мережа в католицького сегменту, що включає жіночі та молодіжні

католицькі організації, страхові компанії, католицькі госпіталі та школи. Фактично Католицька партія Бельгії на час створення була «нічим іншим, як електоральним об'єднанням різних підгруп» [4, с. 81].

2. *Політична мобілізація та реалізація цінностей і стимулів.* Як ми вже зазначали в першому пункті, консоціальні системи демонструють високий рівень політичної участі. Однак часто вона може мати, по суті, символічний характер або просто бути виразником прихильності до певної політичної сили. Велика увага до кількісної, а не якісної участі в консоціальних системах і демократіях, згідно з К. Лютером, пов'язана з тим, що на переговорну силу еліт може впливати кількісна потужність групи, яку вони представляють. Наприклад, за неформальним правилом переговори щодо формування урядової коаліції в Бельгії починає найбільша партія [5, с. 309]. Важливим аспектом є те, які стимули й цінності пропонуються взамін на підтримку та лояльність. Це можуть бути як ідейні цінності, так і матеріальні або інструментальні блага. Попередні дослідження консоціальних систем і демократій також показують, що як індивідуальний, так і політичний патронаж відіграють доволі важливу роль у збереженні субкультурної лояльності в системі [4, с. 9]. Інший аспект цієї символічної мобілізації – це готовність в один момент «слідувати за лідером» і стояти на захисті цінностей своєї субкультури [6, с. 81].

3. *Ієрархічний контроль партією своєї субкультури (групи чи сегменту).* Партії в рамках консоціальної системи повинні залучати якомога більше членів і представників допоміжних організацій, аби зберігати свій вплив у межах переговорного процесу. Задля цього їм треба водночас дбати і про згуртованість своїх членів, і про контроль над ними. Отже, партії намагаються встановлювати певні інституційні рамки, що дають їм змогу контролювати політичну залученість представників своєї субкультури. Як приклад таких інституційних рамок може бути квазівимога в Бельгії долучатися до однієї зі страхових організацій (вони надають послуги зі страхування здоров'я, так звані «mutualities»), а ті, своєю чергою, пов'язані з основними партіями, що представляють певні субкультури [6, с. 81]. Також якщо партія ухвалила коаліційну угоду з іншими партіями в Бельгії, то будь-яка критика представниками партії міністрів, які представляють інші політичні сили в урядовій коаліції й діють відповідно до коаліційної угоди, засуджується керівництвом партії [5, с. 322].

Своєю чергою, взаємодіючи з іншими партіями в рамках так званої «консоціальної гри», партії в таких політичних системах виконують такі додаткові функції:

1. *Концентрація влади в рамках домовленостей між представниками сегментних політичних партій.* Між собою партії в рамках консоціальних систем і демократій устанавлюють фактично «політичний картель». Це відбувається завдяки контролю над високою часткою голосів, парламентських мандатів та урядових портфелів. Вони *de facto* визначають правила гри в країні. «Консоціалізм – це радше співпраця, ніж конкуренція між елітами, і для успішної співпраці в глибоко розділеному суспільстві лідери різних сегментів потребують певного захисту від більш радикальних елементів у своїх рядах» [7, с. 413]. Три основні християнські партії в Нідерландах (Католицька народна партія та протестантські: Антиреволюційна партія й Християнсько-історичний союз) разом мали більшість у парламенті впродовж усього періоду «класичного консоціалізму» (з кінця Першої світової війни й до 1967 р.) [7, с. 415].

2. *Пропорційність розподілу посад.* Політичні партії, що входять до «консоціального картелю», зазвичай погоджуються розподіляти між собою посади відповідно до співвідношення чи певної пропорції (хоч і не обов'язково незмінно щодо нього), що відображає відносну вагу субкультур. Цю ознаку дослідникам найскладніше відстежити, однак загалом партії з більшою кількістю голосів отримують важливіші міністерські портфелі.

3. *Принцип сегментарної автономії.* Його можна описати як дозвіл на монополію певних частин політичного ринку. Цю монополію можна чітко прослідкувати в міжвоєнний період у Бельгії, Нідерландах і Швейцарії. На той час рівень електоральної волатильності в цих країнах був найнижчим серед країн Західної Європи і становив фактично 3/4 від рівня неконсоціальних країн Західної Європи (у трьох згаданих країнах він був на рівні 8,4, а в неконсоціальних – 12,0) [8, с. 163].

4. *Обмежена конкуренція між партіями.* Там, де політичні системи характеризуються інкапсульованими та взаємоворожими субкультурами, можна очікувати напруженої політичної боротьби із застосуванням пропаганди й інших елементів недобросовісної конкуренції. Однак насправді в таких політичних системах і демократіях конкуренція обмежується мобілізацією власних груп. Так, наприклад, у Нідерландах католики, протестанти та соціалісти формували організаційні мережі як частину руху за емансипацію проти ліберального домінування [7, с. 412].

5. *Акомодація.* Партійна еліта кожної із субкультур чи груп однаковою мірою залучена до процесу прийняття рішень. Міжпартійні саміти й пакти – вагома частина бельгійської консоціальної системи. Коли міністри в рамках урядового кабінету не спроможні досягнути консенсусу, то лідери партій зустрічаються окремо для розв'язання конфліктних питань. Такий підхід добре видно в 1970-х рр., коли лідери партій приходили на допомогу урядові, що заходив у «глухий кут» у процесі домовлено-

стей, зокрема щодо інституційної реформи. Така практика зникла в 1981–1988 рр., коли більшість партій призначали своїх справжніх лідерів віце-прем'єрами [5, с. 328].

6. *Взаємне вето*. Певні рішення можуть блокуватися за запитом іншої сторони. Такі норми, наприклад, передбачені ст. 54 Конституції Бельгії. Коли 75% від однієї з мовних груп в одній із палат бельгійського парламенту заявляють, що взаємини поміж мовними групами можуть значно погіршитися внаслідок певної законодавчої пропозиції (якщо це не стосується бюджету чи законів, коли потрібна спеціальна більшість), то цю пропозицію відкладають. Таку процедуру ще називають процедурою тривожного дзвінка.

Як ми вже зазначали вище, згадані в дослідженні функції політичних партій у консоціальних системах і демократіях побудовано на дослідженні кейсів головно чотирьох невеликих західноєвропейських країн (Нідерланди, Бельгія, Австрія і Швейцарія), які серед дослідників теорії консоціалізму вважаються класичним прикладом [1]. І «класичний» етап консоціалізму, який досліджує А. Лейпхарт і який він надалі вкладає за базу до свого дослідження, триває з кінця Першої світової війни й в основному до середини 60-х рр. ХХ століття (див. таблицю 1). Далі політична система, зокрема, у Нідерландах почала змінюватися, і вже, наприклад, до англомовного видання «Політики акомодатії» (1968) А. Лейпхарт змушений був уносити суттєві зміни. Деякі дослідники (зокрема С. Волінець [4, с. 230]) саме із цього приводу припускають, що саме мінливість політичних систем у консоціальних демократіях і системах призвела до того, що дослідники не брали до уваги ролі політичних партій.

Таблиця 1

Часові рамки консоціальних практик у досліджуваних країнах

Сегментні партії в консоціальних демократіях (класичний період)		Консоціальні партії в демократіях	
Країна	Роки	Країна	Роки
Нідерланди	1917–1967	Індія	1947–1967
Австрія	1945–1966	Малайзія	1952–2008
Швейцарія	1959–2003	Фіджі	1966–1987
Бельгія	1918–досі	Канада	1960–1980

Оперуючи типологією функцій партій, яку запропонував К. Лютер, нідерландський дослідник М. Богаардс запропонував визначення «консоціальна партія» [9, с. 7]. Така партія певним чином нагадує багатоетнічні партії Д. Горовіца, яка за визначенням не тільки представляє кілька сегментів, а й охоплює основні групи, що перебувають у політичному конфлікті [9, с. 9]. Різниця полягає головно в тому, що консоціальні партії не тільки мають багатоетнічний електорат і внутрішнє представництво соціокультурних груп, а й, крім того, демонструють низку консоціальних ознак: велика коаліція, взаємне вето, пропорційність і сегментарна автономія [9, с. 9].

Вище ми вже детально окреслили внутрішні та зовнішні функції сегментних партій. Якщо ж сформулювати їх єдиним визначенням, то внутрішні функції – це репрезентація, а зовнішні – це акомодатія. Різниця між внутрішніми й зовнішніми функціями, тобто між репрезентацією та акомодатією, не лише є корисними рамками для аналізу функцій сегментних партій у багатоманітному суспільстві, а й дає змогу побачити різницю між сегментними політичними партіями в класичних консоціальних суспільствах і консоціальними партіями [9, с. 7–8].

Із цього приводу в дослідженні М. Богаардс аналізує консоціальні партії на прикладі Малайзії, Фіджі, Кенії, Югославії, Індії та Канади. При цьому кенійський і югославський кейси автор називає «недемократичними консоціальними партіями» [9, с. 64]. Оскільки нас цікавлять саме консоціальні демократії, то цими двома прикладами ми знехтуємо.

Натомість інші чотири країни (Малайзія, Фіджі, Індія та Канада) у минулому були частиною Британської Імперії. Три з чотирьох партій, які М. Богаардс характеризує як консоціальні (Індійський національний конгрес в Індії, малайзійський «Національний Фронт» і фіджійська Партія «Альянс») прийшли до влади після певного періоду національно-визвольної боротьби чи переговорів щодо від'єднання, де ці партії або ж групи, які ввійшли до їхнього складу після незалежності, були основними рушійними/об'єднувачими силами. М. Богаардс частково згадує ці історичні особливості, однак усе ж робить висновок, що створенню консоціальних партій, на противагу сегментним партіям у консоціальних системах, сприяє передусім мажоритарна виборча система. Однак якщо

повернутися до історичних передумов у всіх тих країнах, де функціонували консоціальні партії, то в основному вони існували здебільшого в період після зміни політичних режимів або успішного закінчення національно-визвольної боротьби. Так, В. Рандал [10, с. 389] відзначає, що соціополітичний поділ на підставі ідентифікації потребує уваги, хоча його й оминають у переліку С. Ліпсет та С. Роккан. Він був важливий для формування партій у країнах, що розвиваються й партійна ідентичність яких формувалася в рамках поділу «пригнічений народ проти неоімперської влади». Ми можемо також додати, що партійна ідентифікація на базі цього визначення розмивала майже всі інші групові соціополітичні поділи.

Водночас консоціальні практики не можуть існувати стало. Цей фактор відзначав А. Лейпхарт ще в найпершій книзі «Політика акомодатії» [11], у якій він зазначав про питання змін. Так, він у праці припустив, що в країнах, у яких розвиваються субкультурні відмінності, суспільство стає гомогенним, а політичні еліти й надалі демонструють стиль «розважливого лідерства», а тому можуть уважатися «деполітизованими або картельними демократіями» [4, с. 258]. К. Дешауер відзначає, що в разі Бельгії, де найкраще серед «класичних» консоціальних країн удається дотримуватися цих практик, консоціалізм не є постійною ознакою повоєнної політики. Однак коли певні кризові ситуації загострюються, а спроби їх розв'язати мажоритарним і неконсоціальним способом зовсім не працюють, тоді еліти переходять до консоціальних інструментів: розподілу влади, взаємного вето, пропорційного розподілу портфелів і сегментної автономії [12, с. 898].

Загалом же, аналізуючи наукову літературу з теорії консоціалізму, виникає думка, що її неможливо пояснити певним набором змінних, що сприяють утворенню таких систем. А. Лейпхарт упродовж п'ятдесяти років роботи над цією темою запропонував різноманітну кількість сприятливих для консоціалізму умов, однак ми не можемо сказати, що котрась із них є справді незамінною для його функціонування [12, с. 904]. Саме тут варто повернутися до ролі партій у консоціальних демократіях. Ґрунтовний аналіз партійної системи та функціонування політичних партій як інституту досягнення й поділу влади дає змогу побачити відмінність і внутрішнє різноманіття консоціальних систем. «Включаючи в аналіз форми партійної конкуренції та співпраці, стає можливим визначити форми консоціальних змін, які залежать від шляху, що пройшла кожна з таких країн» [4, с. 39].

Висновки. Отже, політичні партії в консоціальних демократіях відображають той формат консенсусу, який панує в тій чи іншій країні. Вони можуть бути не тільки виразниками інтересів певної групи або субкультури (сегментні партії), тобто виконувати функцію репрезентації та далі розподіляти між собою владу в рамках урядової коаліції, а й фактично ставати полем для «консоціальної гри», коли чотири основні ознаки консоціальної демократії (велика коаліція, право меншості на вето, пропорційність у репрезентації та незалежність сегментів чи субкультур у суспільстві) характерні для такої політичної партії. Однак, як можемо зробити висновок із наявних прикладів консоціальних партій, вони існують лише доволі нетривалий період часу й найчастіше є наслідком зміни певного політичного режиму та загалом системи. Особливим чином консоціальні практики в роботі партій можуть проявлятися й в автократичних і гібридних режимах, але ця проблематика потребує окремишого розгляду та не була предметом дослідження. Саме ж дослідження ролі й функцій політичних партій у консоціальних демократичних системах дає нам інструментарій для аналізу характеру змін, які відбуваються в такому суспільстві, а також його особливостей тощо. Фактично роль і функції політичних партій у консоціальних демократіях – це незамінний складник в аналізі багатоманітних країн і країн із глибокими соціополітичними поділами.

Morhuniuk O. The functions and positions of political parties in consociational democracies: theoretical and empirical contexts

An article is devoted to the analysis of the functions and formats of political parties in consociational democracies. In particular, it is defined that parties that represent the interests of certain subcultures in society and that reach a consensus among themselves at the level of political agreements are called segmental. At the same time, parties that encapsulate different subgroups of the society that cooperate inside the party within main features of the consociational theory (grand coalition, mutual veto, proportionality in representations, and independence of segments or society subcultures) are called consociational

The theory of consociationalism has received a wide range of theoretical additions and criticism from political scientists over the past fifty years. And while political parties should have been, by definition, one of the key aspects of research within such democratic regimes (parties are part of large coalitions and agents of representation of certain subcultures), there is very scarce number of literature that focuses on this aspect. Therefore, the presented article provides a description of the functions of political parties that could be observed as inside their subcultures as well as in interaction with other segmental parties.

Based on the experience of two European countries in the period of “classical” consociationalism (Belgium and the Netherlands), we explain the functions of the parties we have defined in such societies with examples of relevant consociational practices in them. Simultaneously with the analysis of segmental parties, the article also offers the characteristics of consociational parties. The emergence of such parties has its own institutional and historical features. The way of further development of the party system and the level of preservation of consociational practices makes it possible to understand the nature of changes in the societies. Similarly, the analysis of the forms of party competition and interaction between segmental parties makes it possible to outline the forms of those consociational changes that are taking place in the research countries.

Key words: consociationalism, consensus democracy, consociational democracy, political parties, accommodation, segmental parties, consociational parties.

Література:

1. Лейхарт А. Демократия в многосоставных обществах. Сравнительное исследование / пер. с англ. под ред. А.М. Салмина, Г.В. Каменской. Москва : Аспект Пресс, 1997. 287 ст.
2. Ормонбеков Ж. Теория консосоциализма Арнда Лейпхарта *Казанский федералист*. 2007 № 1–2 (21–22). URL: <http://www.kazanfed.ru/publications/kazanfederalist/n21-22/9/> (дата звернення: 16.10.2020).
3. Lijphart A. From the politics of accommodation to adversarial politics in the Netherlands: A reassessment. *West European Politics*. 1989. № 12:1. P. 139–153.
4. Luther K.R., Deschouwer K. Political Elites in Divided Societies: Political Parties in Consociational Democracy. London : Routledge, 1999. 294 p.
5. De Winter L., Timmermans A., Dumont P. Belgium: On Government Agreements, Evangelists, Followers, and Heretics. *Coalition Governments in Western Europe* / Ed. W.C. Mueller, K. Strøm. Oxford : Oxford University Press, 2000. P. 300–355.
6. Katz R., Mair P. How parties organize. Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies. London : SAGE Publications Ltd, 1994. 375 p.
7. Andeweg R.B. Consociationalism in the Low Countries: Comparing the Dutch and Belgian Experience. *Swiss Political Science Review*. 2019. Volume 25. Issue 4. P. 408–425.
8. Mair P. Party System Change. Approaches and Interpretations. Oxford : Clarendon Press, 2002. 244 p.
9. Bogaards M. Democracy and Social Peace in Divided Societies. Exploring Consociational Parties. London : Palgrave Macmillan, 2014. 174 p.
10. Randall V. Political Practice and Social Structure in the Developing World. *Handbook of Party Politics* / Ed. Katz R., Crotty W. London : Sage Publications, 2005. P. 387–395.
11. Lijphart A. The Politics of Accommodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands. Berkley and Los Angeles : University of California Press, 1975. 231 p.
12. Deschouwer K. And the peace goes on? Consociational democracy and Belgian politics in the twenty-first century. *West European Politics*. 2006. № 29:5. P. 895–911.